

TARİH VE KİMLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BAHTİYAR VAHAPZADE’NİN “HÖRÜMCEK TOR BAĞLADI” ŞİİRİNİN ÇÖZÜMLENMESİ*

Mitat DURMUŞ

Bahtiyar Vahapzade’in eser verdiği yıllar, aynada görüntünün değişti/rildi/ği, kolektif bilinç alanlarının tahrip edildiği, mekânsal ve zamansal yerlemlerin altüst olduğu yıllardır. Bu yıkımın restorasyonu, yazarın bir çığlık olarak çağa düşmesini hazırlar. Yitik bilinçler, yitik nesiller yetiştirirken B. Vahapzade, kendilik aynasını edebî metinlerle okurunun karşısına koyar. Yalnızca Azerbaycan için değil, tüm insanlık için “Bağımsızlığa Açılan Bir Ses” olan Bahtiyar Vahapzade’nin üzerinde duracağımız şiiri 1968’de kaleme alınır.

1968 tarihi, Azerbaycan Türklüğünün tarihinin silinmek, kimliğinin değiştirilmek, dilinin ve vatanının dışına itilmek istendiği bir tarihsel serüvenin duraklarından. Bahtiyar Vahapzade, kendi yurdunda, kendi tarihinden, dilinden, maneviyatından ve kimliğinden onu uzaklaştırmak isteyen örümceğin tüm çabalarına bu şiiri ile bir tarihsel bilinç olarak karşı duruş sergiler. Sovyet Rusya’nın tarihi tahrip ederek ona tutunanları boşlukta bırakma siyasetine bir meydan okuyuş olan “Hörümcek Tor Bağladı” şiiri, boşluğa düşen bireylerin bilincine çarpan bir tokat gibidir.

Yüzyılın sancısını yaşamına ödünçleyen B. Vahapzade, tüm referanslarını yitirerek çöküntü yaşayan çağın tanıklarına ve gelecek nesle, tutunma alanları oluşturarak kendilik sürecini diri tutma arzusundadır. Yüzyılın tüm bunalım ve çöküntü psikozunu ötelemek adına metinler ortaya koyan şair, ereksel anlamda edebî metni değil, bir bilinci kurgula-

* IV. Uluslararası Türk Şöleni Sempozyumu’nda sunulmuş bildirinin düzenlenmiş hâlidir. (*The Sun Foundation International Symposium On Turkic Festival*, 17-19 Mayıs 2016 - October 17-19 Mayıs 2016, Erzurum- Türkiye)

mak amacındadır. Çünkü yüzyılı sarmalayan umutsuzluk ve örümceğin ağ bağıladığı alanlar geleceğin kararmasına ve körleşmesine sebep olacaktır. Soren Kierkegaard'ın tanımlaması ile söyleyecek olursak “*umutsuzluğun özü yaşamın ‘hiçbir şey’ olmamasıdır.*” (Kierkegaard 2004: 8) Bahtiyar Vahapzade, yaşamın ‘bir şey’ olup olmadığının görüntülediği ve kayıtladığı alanı, tarihsel kendilikte bulduğu için geçmişin imgelelerini ontik ve filogenetik düzlemde işler. Tarihsel kopuntu yaşayan çağın bilincini ortak acılar, kayıplar, umutlar ve anılar sarmalında okuruna aktarır. Geçmişin imgelerini hâle taşıyarak o sırada var olan toplumsal düzeni tarihsel kendiliğe eklemek ister. “*Cesur geçmiş, cesaret kılıncı*” gibi vurgular bu amaca hizmet için kullanılmıştır. Şair, bireylerin anımsama alanının bellek olması gibi toplumların anımsama (Conner-ton 1999: 10) alanının da tarih olduğu gerçeğini kullanarak ona katılmış bulunanların bilincini sarsmayı ereksel bir öz olarak şiirlerinde işler. B. Vahapzade'nin anlatılarına yön veren temel itki, bilincin aydınlatılması erekselliği üzerinden yürütülen güce dayanır. Şair, eserlerinde bellek destekleyici (mnemonik) kodlamalar yaparken anlam bilimsel, sözel ve görsel kodlamalara son derece dikkat ederek, okurunu tarih ve kimlik bilinci etrafında kuşatır.

Şiir metninin “Hörümcek Tor Bağladı” ismi ile adlandırılmış olması, değerlerine, tarihine, maneviyatına, soy kimliğine yabancılaşmış olanların “gerçekle” temas kurmadığına vurgu yaparken örümceği de Sovyet Rusya olarak konumlandırır. Tarihle teması olmayan bireylerin bilinçlerinin örümcek ağı ile sarmalandığını göstermesi bakımından şiirin ismi son derece metaforik, anlamı yoğun bir içerik taşır. Örümceğin ağ kurduğu alanlar, onun avlanması için bir olanaklar bütünü olarak değerlendirilirken; bu ağa düşenlerin zavallılıkları da vurgulanmış olur.

Şiir metninin kendi içinde işleyen bir kurallar dizgesi olmasına rağmen serbest tarzda yazılmış olması, şiiri kuran öznenin “ağ” a düşmediğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Örümceğin kurduğa ağa dolayısıyla kendi değerlerinin dışına düşerek yabancılaşan birey ve toplumların bu düşüşü “*Tarihimiz danıldı*” (inkâr edildi) denilerek belirtilir. Bu bakımdan daha şiire başlar başlamaz şairin “*tarihimiz danıldı / uydurma tarih ile kimliğimiz anıldı*” ifade-

sini de dikkate alarak Bahtiyar Vahapzade açısından tarihin ne olduğunu açıklamamız gerekir.

Bireysel ve ulusal kimlik bilincine ulaşmak ve kültürel kodlara tutunabilmek tarih ile olanaklı olur. Tarihini yadsıyan ya da tarihini başka bir bağlama bağlayan, kimliksizleşmeye belli bir zaman sonra da değersizleşmeye mahkûm olur. Tarihçi Arthur Marwick bu değersizleşmeyi başıboşluğa sürüklenmek olarak şöyle tarif eder: *"Bir toplumda hiç kimsenin tarih bilmediğini varsaysak gündelik hayat neye benzerdi? Böyle bir durumun hayali bile bizi korkutur, çünkü bir toplumun kendi hakkında bilgi sahibi olabilmesi için her şeyden önce kendi tarihini bilmesi gerekir. Nasıl ki belleksiz ve benliksiz bir insan başıboşluğa sürüklenirse, belleksiz ve benliksiz bir toplum da başıboşluğa sürüklenecektir."* (Sim 2000: 2)

İnsanoğlunun varlık alanına düşmesinden itibaren tüm yaşam süreçlerini depoladığı, hem ontolojik hem de filogenetik toplanma ve tanımlanma alanı tarih olur. Tarih, bireyler açısından olduğu gibi uluslar açısından da belleği temsil eder. Belleğin şekillendirilmesindeki özne, insan olmakla birlikte, zamanla insanı şekillendirecek özne de bellek olmaya başlar. Dolayısıyla tarih-insan ilişkisi karşılıklı bir etkileşim sürecidir. İnsan, kendisini belleğin dışında konumlandıramadığı gibi bellek de insan olmadan boşlukta kalır. Kimlik, insanın boşluktan kurtulmasıdır. Tarih bizi boşluktan kurtaran kimlik oluşturucu alanlardan biridir. Tarihinden kopan birey ve uluslar, *'ben'* kimim, *'biz'* kimiz, *'bizler'* nasıl tanımlanırız sorularına cevap bulamazlar.¹ Bu cevapsızlık, kimliksizliğin cevabı olur. Dolayısıyla tarihsiz toplumlar, tarifsiz toplumlardır. Tarifi olmayanın kendisi de yok demektir. Bu sebeple tarih, birey ve ulusların tarif edilmesinde olanak sunan bir *'var'*lık alanıdır. Bu bakımdan B. Vahapzade'nin *"Tarihimiz danıldı,"* ifadesindeki tarihin inkâr edilmiş

1 Şair Tomrisoğlu'nun 1913'te yazdığı *"Biz Türk müyüz?"* adlı şiiri bu açıdan gösterilebilecek örneklerden yalnızca birisidir. *"Biz Türk müyüz? / Biz Türk müyüz? Hayır hayır, Türk değiliz! Hangimiz / Bu suale "Evet!" diye cevap verir? Düşünün! / Biz Türk müyüz? Hani bizim lisanımız? O temiz / Ahlakımız nerde? Şimdi çürümüşüz biz bütün. / "Türk" sözünü küfür gibi kullananlar var bugün, / Anadolu, Türk vatanı viran olmuş, geziniz: / Orda kutluk, orda açlık, orda yastır her düğün, / Orda Turan yollarından kalmamıştır hiç bir iz... / Bu gidişle yurdumuzu düşman gelip alacak; / Ah, alacak uyanmazsak, ey Türk oğlu! Bu alçak / Duygusuzluk sana mezar olacak pek yakında! / Yok, zararı "ben Türküm!" de, korkma yahut etme naz. / Türklüğünü öğrenerek, namusunu takın da / Lisanını, tarihini, ahlakını sev biraz!"* (Halka Doğru Mecmuası, s. 27, 10 Teşrin-i Evvel 1329 (10 Ekim 1913), s. 211)

olması o tarihin sahiplerinin varlıklarının da inkâr edilmesi anlamına geldiği açıktır.

Bireyi ve ulusu tanımlayan, tamamlayan ve kayıtlayan tarih, yalnızca geçmiş zamana bakan göz demek de değildir. O, aslında 'kendi'ne bakmaktır. Yukarıdaki -ben, biz, bizler- sorularına cevap bulmak işte bu bakışla ilintilidir. Bu açıdan insan, tarihi kurarken; tarih de insanı kurmuş olur. Doğan Özlem, kaygı ile tarihsellik arasındaki ilişkiyi sorguladığı makalesinde; "*Tarihi yapan Özne-İnsan'dır ve Özne-İnsan tarih tarafından yapılır. (...) Tarihselliğinden ve toplumsallığından arınmış bir Özne imkânsızdır.*" (Özlem 1999: 22) der. Çünkü insanın bizatihi kendisi tarihsel bir varlıktır (Mengüşoğlu 2000: 159). Örumceğin ağ bağlayarak tarihi sarmalayıp temas kurulur olmaktan çıkarması, o tarihin sahiplerini mekânsızlaştırmak, yurtsuzlaştırmak anlamına gelir. Çünkü, toplumlar açısından ontolojik bir güven alanı olan vatan, insana nasıl mekânsal bir yerlem ve kimlik sağlarsa, tarih de -onunla- kolektif bir bilinç oluşturanlara zamansal bir yerlem ve kimlik sağlar. Mekânsal ve zamansal bir yerleme oturan birey ve toplumlar kendilerini kolektif bilinç alanı ile çatışmayan bir kimliğe bağlarlar. Kolektif bilinç alanı, insanın genetik, kültürel ve insani değerlerinin şifrelendiği ve bütün öz değerlerinin saklandığı alandır. İnsan, yaratılışı gereği içine doğduğu dünyanın bütün sırlarını ve verilerini burada saklar. İnsan, kendileşme uğraşısına girdiğinde durmaksızın bu alanla temas kurmak durumundadır. Kolektif bilinç alanı, insanoğlunun varlığını geçmişten alarak, hâle taşıyan, kökensele olarak ilk örnek verilerini barındıran dil, soy, vatan, tarih ve inanç değerlerini bellek kazanlarında hazır tutan bir alandır. Bu alan, insanın korku, kaygı, coşku, umut, sevinç, hüzn gibi yaşantılarını aynalamasına yardımcı olur. Dolayısıyla tarih, birey ve toplumların yaşantılarını görebilecekleri, kendilerini formlaştırırken yönelecekleri ayna işlevine sahiptir. Birey ve toplumlar kendi aynalarının dışında yanılmatma unsurunu üstünde taşıyan aynalara baktığında gerçek görsellerini kaybederler. Bu bakımdan tarihsiz toplumlar ve bireyler, talihsiz toplumlar ve bireylerdir. Aynada nasıl bir görüntü ile karşılaşacağı kendisinin değil, aynanın inisiyatifine terk edilmiştir. Örumcek, tarihi ağları ile sararken, o tarihin sahiplerini de talihsizleştirmenin amacındadır. Çünkü tarih, bir millet için aidiyet bilincinin ruh kaynağıdır. İçinde yaşanan buhran, bunalım

ve kendini yok sayma devrinde tarih irade sefaletlerinin, ortadan kaldırılması için yöneleceği / yönelmek zorunda olduğu bir bilinç kazanıdır. Sefalet yaşayan irade ancak bu bilinç kazanına tutunarak buhran kuyularından çıkabilir. Bu sebeple inkâr ve asimilasyona karşı çıkmak isteyen şair B. Vahapzade şiirine ilk önce tarihin inkâr edilmiş olması gerçeğini vererek giriş yapar.

*"Tarihimiz danıldı,
Uydurma tarih ile kimliyimiz anıldı-
Öz kökünü bilmeyen gözü küllü bu millet
Zamanın yollarında her addımda yanıldı
Uydurma tarih bizi anamızdan ayırıp,
Yad anadan alınmış belekde gundagladı.
Özülümüz lahladı.
Bu halgın tarihini düz bildiren, düz yazan
Tarih kitaplarında hörümcek tor bağladı." (Vahapzade 1993: 48)*

Şiirin henüz ilk bendinden de anlaşılacağı üzere B. Vahapzade açısından tarih, yalnızca bir geçmiş ve övünme aracı değil, aynı zamanda bir bilgi nesnesidir de. Örümceğin bu bilgi nesnesini tahrip etmesi ona tutunarak var oluşunu gerçekleştirecek bireylerin de varlığının tahrip edilmesi anlamına gelir. Örümcek sarmalında kalmış bireylerin (şair buna "*Yad anadan alınmış belekde gundan*"mak diyor) karşılaştığı üç tür anksiyeteyi belirtmek gerekir. 1) *İçe Çökme*, 2) *Taş Kesilme*, 3) *Yutulma* (Laing 1993: 45). Bireysel ve kültürel düzeyde kendi tarihsel kimliğinin farkında olamayan yahut kendilik bilincine ulaştırıcı kolektif bilinçten yalıtılmış birey ve toplumlar, örümceğin sarmalında kaybolur / "yutulur."

Azerbaycan Türklüğü, B. Vahapzade'in eser verdiği bu yıllarda, aynadaki görüntüsünü olduğu gibi, kendisini gösterecek aynayı da kaybetmiş, içe çökmüş, taş kesilmiş ve yutulma aşamasına gelmiş konumdadır. Vahapzade, azatlığın sesi olarak bu yutulma aşamasını da şiirinin ikinci bendinde şöyle verir.

*"Kime deyek derdini bu dövranın, bu günün?
Vezifeye sümsenen,*

Vezife kürsüsünün

Birinci pillesinde merkezden nohtalandı.

Kişiliyi vardısıa, bu anda ahtalandı...

Ürekdeki cesaret,

merdanelik,

deyanet

talandı,

tapdalandı.

Cesur geçmişimizden üzüldü ellerimiz,

Şeref bildik özgeye gul olmağı yohsa biz?

Her cür zülmü uddug.

Köleliyi gazanıb, kişiliyi unuttug.

Vicdan, düzlük, hegiget sürgün oldu bu yerden,

Yaltaglık ve heyanet silahını yağladı.

Cesaret gılincının ağzı düşdü keserden,

Gebzesinde, gınında hörümçek tor bağladı.” (Vahapzade 1993: 48-49)

Yürekteki cesaretin ve merdaneliğin talan edilip örselenmesi birey ve toplumun içe çökmüşlüğünü; başkasına kul almayı şeref bilmek ve köleliği kazanıp, kişiliği unutmak ise taş kesilmeyi imler.

Örümcek ağlarını kurup, bireylerin varlık alanlarını talan ederken yalnızca tarih ve geçmişi değil onun dünyadaki ontik varlığını da ortadan kaldırmayı hedefler. Bu ontik varlık alanlarının başında dil ve din gelir. Düşüncenin evi olan “dil” için konulan yasaklar, aslında düşüncenin tahrip edilmesini amaçlar. Sovyet Rusya’nın bu konudaki yasaklamalarını sıralamak bu çalışmanın dışında bir konu olmakla birlikte Vahapzade’nin şiirlerindeki vurgulamalara bakmak dahi görünür köye kılavuzsuz da gidilebileceğinin işaretidir.

Dili ve dini kalbine gömülmüş bir ulusun vicdan ve hakikat sesi olarak Bahtiyar Vahapzade şiirini şöyle sonlandıracaktır.

Dilimiz yasag oldu.

Ruhumuz gelbimizde ebedi dustag oldu.

Ruhsuz yaşadığca biz

Vicdanımız, eşgimiz

üzümüze ağ oldu.

Biz belece yaşadığ, yaşamadığ, süründük,

Emelimizde deyil, sözümüzde göründük.

Ruhumuz gan ağladı,

Mescid gapılarında hörümcek tor bağladı.

Hegiget dile geldi,

Dilde ilişdi, galdı.

Hegigetin üstüne yalanlar kölge saldı.

Vuruşmadığ, barışdığ

Biz "azadlıg" adlanan bir uydurma nağılla.

Ölen düşüncelere gelbimiz yas sahladı,

Hegigeti demekden ele qorgdug...

Ağılla

Hegiget arasında hörümcek tor bağladı." (Vahapzade 1993: 48-49)

Akil ile hakikat arasında örümceğin ağ kurmasını engellemek isteyen Türk dünyasının bağımsızlık sesi Bahtiyar Vahapzade üzerine çözümleme yaptığımız bu şiirinde açar ifade olarak tarih, dil, vicdan, doğruluk, din ve hakikat gibi konu başlıklarına okurunun dikkatini çekerek bir bilinç sağaltımı yapmak ister. 1968'de yazdığı şiirinin sağaltım meyvelerini ne yazık ki 24 yıl sonra 1992'de görebilecektir. Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra kaleme aldığı "Unutulsun Unutkanlık" başlıklı şiirinde geçmişin ve hakikatin unutulmamasını da bir emanet söz olarak okurlarına bırakır. Bu emanet söz şöyledir.

"(...) Hareketi dayandırarak

Yaddaşları uyandırak:

Bilek neden indirildi bayrağımız.

Neden bizim başımızda

*Çatladı öz çanağımız
Niçin baba evimize
Sahip oldu konağımız
Yetmiş ıldır biz zulmetin içindeyiz.
Bu sürede biz bilmedik
Ne mezhepte ne dindeyiz.” (Vahapzade 1992: 7)*

Kaynaklar

- Connerton, Paul (1999), *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (çev.: Alâeddin Şenel), İstanbul: Ayrintı Yay.
- Kierkegaard, Soren (2004), *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (çev.: Mukadder Yakupoğlu), Ankara: Doğu-Batı Yay.
- Laing, R. D. (1993), *Böлінmüş Benlik* (çev.: Selçuk Çelik), İstanbul: Kabalcı Yay.
- Mengüşoğlu, Takiyeddin (2000), *Felsefeye Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özlem, Doğan (1999), “Kaygı ve Tarihsellik”, *Doğubatu*, S. 6, Şubat-Mart-Nisan.
- Sım, Stuart (2000), *Derrida ve Tarihin Sonu* (çev.: Kaan H. Ökten), İstanbul: Everest Yay.
- Tomrisoğlu, “Biz Türk Müyüz?” *Halka Doğru Mecmuası*, S. 27, 10 Teşrin-i Evvel 1329 (10 Ekim 1913), s. 211.
- Vahapzade, Bahtiyar (1992), *Gün Var Bin Aya Değer*, (Aktaran: Beşâret İsmail), İzmir: Nil Yayınları.
- _____ (1993), *Ümide Heykel Goyun Yeni Şe’rler*, Bakı: Yazıcı Neşriyat.